

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-61>

УДК 7.038.54.01

Скиба Ю.Ю., Луць П.Є.

Львівський національний університет імені Івана Франка

МИСТЕЦТВО ПЕРФОРМАНСУ ЯК СПОСІБ ЖИТТЯ

Анотація. В статті розглянуто й проаналізовано основні засади концептуального мистецтва – перформансу, досліджено його характеристики та впливи на життя перформера, особливості співпраці автора-перформера з публікою – їхній взаємозв'язок, а також умови поширення та розвитку перформативного мистецтва. Акцентовано увагу на окремих митцях, їх індивідуального підходу до втілення та інтегрування перформансу у саме життя. Здійснюється аналіз проблеми актуальності перформансу в контексті розвитку сучасного мистецтва: охоплення концептуальним мистецтвом всі досі незбагненні явища; згуртування митців, які відмовились працювати згідно з ustalеними академічними нормами; початок етапу цілковитого панування свободи, яка проникла в мистецьку сферу; синтез жанрів, де традиційне мистецтво постало в нових образах, на нових територіях, що яскраво позначилося на розвитку людини, її самоідентифікації. Художня діяльність і практики в контексті сучасного мистецтва виявилися генератором багатьох постмодерністських ідей, стали формою кодування, трансляції та маніфестації цих ідей.

Ключові слова: перформанс, глядач, концептуальне мистецтво, митець, світогляд, акціонізм.

Skyba Yulia, Luno Petro

Ivan Franko National University of Lviv

ART OF PERFORMANCE AS THE WAY OF LIFE

Summary. Relation of the past and the nowadays in performance art. Basic principles of conceptual art namely performance are considered and analysed in the article; the influences of conceptual art and performance on a spectator, features of collaboration of performer with public, their intercommunication are educed in this work. The topic of relevance of the performance of the present is analyzed. Conceptual art encompassed all hitherto unprecedented phenomena, united artists who were tired of working in accordance with established academic guidelines. The stage of complete domination of freedom began, which penetrated into the artistic sphere. Certain genres were synthesized, traditional art emerged in new images, in new territories, and this clearly reflected on human development, its self-identification. Artistic activities and practices in the context of contemporary art have been the generator of many postmodern ideas and have become a form of coding, broadcasting and manifestation of these ideas. One of the brightest of art directions born of postmodernism became performance art (actionism). According to the postmodern paradigm, performers consider one of their leading tasks to bring art to life, to merge it with life, to bring into the mind of the common man the idea that any fragment of her daily life may be raised to the level of art or even sacred action – this requires only a special, playful installation. Performance art figures mediate between the mundane and the art world, immersing eyewitnesses into another space and time through their actions, and transforming the mundane routine to a work of art. One of the hallmarks of performance art is the simulation of reality, as a result of which practices of substitution of present and conventional concepts, shift of accents and habitual starting points of the real and the artificial and, ultimately, the destruction of the boundaries between art and life.

Keywords: conceptual art, idea, performance, spectator, body, studing, artist, outlook.

Постановка проблеми полягає в можливості застосування результатів наукового дослідження для розширення мистецтвознавчої теоретичної складової, що стосується основних проблем україномовної інформативної бази джерел сучасного перформативного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття базується на зібраних автором літературних джерел про митців світового значення, що охоплюють дану тематику та попередньо виданими дослідженнями автора в даній проблематиці. А також: виступ Марини Абрамович з публічною лекцією «Тіло художника / Публіка як тіло» [9] в Pinchuk Art Centre, що відбулася у Києві 16 вересня 2018 році; книзі Марини Абрамович «Пройти кризь стіни» [2]; та на основі фільму Метью Ейкерс та Джефа Дюпре «В присутності художника» [7]. Також проаналізовано інтернет-ресурси, зокрема, біографічні відомості митців цього жанру, які дозволили розширити детальність інформативної ланки даної статті.

Виділення невірнених раніше частин загальної проблеми. В історії українського

та світового мистецтва перформанс функціонує понад півстоліття, але, й досі постає в дослідженнях українських мистецтвознавців на стадії розвитку. Ця тема ще не є повністю розкритою і потребує детальнішого вивчення та аналізу. В останні роки вітчизняна наукова література все частіше піднімає питання концептуального мистецтва, відповідно й перформансу, та поступається зарубіжним працям, у котрих надбання у цій сфері значно помітніші. Тому звернення до теми перформансу постає і актуальним, і потрібним, оскільки це та мистецька ніша, яка в Україні починає стверджуватися.

Формулювання цілей статті: вивчити історіографію та джерельну базу за темою дослідження, проаналізувати процеси становлення перформансу періоду постмодернізму, з'ясувати значення індивідуального досвіду митця як приклад творчої співпраці та художніх інтеграційних процесів, дослідити вплив перформансу на життя митця-перформера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Друга половина ХХ століття світового мис-

тецтва характеризується появою тотально нового вільного мислення, пов'язаного з викликом. З'явився концептуалізм, який помітно різниться від попереднього мистецтва, але також є продовженням попередніх надбань. Така форма мистецтва руйнує правила, які досі існували [13]. Художники свої твори мистецтва починають репрезентувати поза інституційними приміщеннями, галереями та музеями, тим самим збільшується коло глядачів: до так званих «запрошених» додаються й «випадкові». Ці нові форми швидко сподобалися поцінувачам мистецтва через свою відвертість та реальність, тому концептуальне мистецтво швидко стало основним компонентом мистецької діяльності: «Концептуальне мистецтво охопило всі досі незбагненні явища, згуртувало митців, яким набридло працювати згідно з усталеними академічними приписами. Розпочався етап цілковитої свободи, яка проникла в мистецьку сферу. Синтезувалися певні жанри, традиційне мистецтво постало в нових образах, на нових територіях і це яскраво позначилося на розвитку людини, її самоідентифікації» [11].

З-посеред інших жанрів, своєрідне переродження переживає перформанс, котрий існував вже до цього понад п'ятдесят років. Хоча цей вид мистецтва навіть сьогодні викликає багато суперечок навколо себе. Львівська дослідниця перформансу з цього приводу пише: «Перформанс від часу появи і досі характеризується тенденціями й безкомпромісністю до пошуку нових вирішень у мистецтві (починаючи від творчості М. Дюшана дадаїстів, футуристів, згодом охопивши Баухауз, Флюксус), феміністичні рухи і т. д.), сповнений загадок» [11].

Перформанс – з англійської мови *performance* означає виступ перед публікою. У мистецтві дане поняття теж передбачає дії художника перед глядачами, що мають певне концептуальне обґрунтування та вважаються його мистецьким твором. «Саме аудиторія та взаємодія художника з нею є центральною характеристикою перформансу. У свою чергу, відсутність аудиторії теж є свідомим жестом художника. Так перформанс часто документується та експонується у вигляді відео» [6].

У другій половині ХХ століття виникло багато художніх напрямів і арт-практик, які об'єднують нове ставлення до простору. Коли раніше людина була налаштована на сприйняття окремого твору в нейтральному просторі, то тепер саме середовище, в якому знаходиться твір, стає не нейтральним. Простір, в якому розміщується твір ленд-арту, чи в якому здійснюються інсталяція та перформанс, або ж проходять акції – активний. Такий простір передбачає абсолютно новий естетичний досвід, принципово інший, не схожий на досвід сприйняття, наприклад, станкового живопису. Такий досвід подібний до стародавніх містерій, учасниками яких були величезні маси людей. Діють інші сили: природні об'єкти, міста, люди – включені в мистецьку акцію, починають по новому сприйматися і глядачами, і учасниками цих акцій. Поняття «глядач» стає дуже умовним. Межі між мистецтвом і не-мистецтвом стають прозорими. Кожна людина, свідомо чи несвідомо, перетворюється на учасника цього дійства [15]. Одними із перших художниками-новаторами, які уможливили

основи формування перформансу стали Й. Бойс, І. Кляйн, В. Фостель. Саме І. Кляйн озвучив ідею створити мистецтво з нічого. Така ідея не була новою, але способом, якими це досягалося – претендують на те, щоб вийти зі звичних рамок мистецтва дії. У 1958 році на відкритті виставки І. Кляйна в Парижі художник «продавав порожні стіни». Вимагаючи за свій «товар» тільки золото, так як, за його словами, «вища якість нематеріального має бути оплачена якісним матеріальним» [5, с. 113].

З середини 1960-х років беруть свій початок експерименти над цією формою мистецтва. Найяскравішими своїми скандальними історіями особистостями вважають американського художника К. Бурден, німецького художника Йозефа Бойса та австралійського художника Стеларк. Перший з них в 1971 році в рамках роботи «Постріл» прострілив собі руку, другий впродовж трьох днів знаходився в одному приміщенні з диким койотом, а третій за допомогою хірургічної операції пришив до руки третє вухо [11].

«Бабусею перформансу» вважається сербська художниця Марина Абрамович, яка почала займатися даною формою мистецтва у 1970-х років. Найдовшим і найвідомішим її перформансом є «У присутності художника», проведений у 2010 році у Музеї сучасного мистецтва у Нью-Йорку (MoMA) [7]. Під час перформансу відвідувачам пропонувалося посидіти навпроти мисткині Марини Абрамович за столом, підтримуючи з нею мовчазний діалог, тривалість цього діалогу визначав глядач, а основним інструментом даного перформансу стала присутність художниці. Три місяці життя Марини Абрамович бекомпромісно пертворюлися у суцільний перформанс.

Перформанс – це стан свідомості перформера. Неважливо, що ти робиш. Важливий стан свідомості в якому ти це робиш [2, с. 235].

Це можна визначити як характеру рису перформансу, що й відрізняє його від театру: перебування художника і реципієнта в реальному часі, а не ілюзорному. Також для перформансу є дуже важливим момент імпровізації, відсутності наперед прописаного сценарію. Одним із перших перформерів можна вважати Діогена, основним принципом якого було життя в гармонії з природою. Він намагався жити абсолютно за іншими формами ніж до того звикли тогочасна цивілізація, тому й відмовлявся від звичного житла, одягу, посуду, їв неприготовану їжу. Такий його спосіб життя пізніше став відноситися до філософії кініків (циніків). Головним принципом Діогена було життя в простоті [11]. Сучасність починає приймати ідею кількадечним життям мистців у музеях, за склом, на деревах, це все може бути просто стилем життя, це природно. Як збагнути й пояснити собі. «Якщо ви печете хліб в просторі музею, це стає мистецтвом, але якщо ви робите це вдома – ви просто пекар» [1], – говорить М. Абрамович. Перформанс також характеризується дослідженнями людського тіла, його можливостей, меж, виявляє взаємозв'язок з навколишнім світом, а також зв'язок тіла і розуму. Так, у 1970-х роках перформанси М. Абрамович відносилися саме до цих тем і були найбільш радикальними в її творчості: Марина працювала з болем, криком, моральним і фізичним тиском, старала-

ся віднайти межі можливостей людини. Згодом шукає в якому стані свідомості це здійснюється, і як людина пов'язана з природою. Впродовж усієї діяльності вона постійно звертається до східних практик, а також зосереджується на контрасті, що є чи не найважливішою частиною мистецтва [4].

Так як перформативне мистецтво відноситься до візуальних мистецтв, і хоча воно використовує вербальні засоби, та все ж більше впливає на опитні рецептори. І використання слова дуже часто переслідує мету, що не відноситься до інформативної чи комунікативної функції. Вони радше спонукають реципієнта до пошуку прихованого сенсу [11]. «Успішні ідеї переважно виглядають простими, тому що здаються немінучими», – С. Ле Вітт [14, с. 79]. Надзвичайно важлива простота в перформансі, який не потребує перевантажень, нагромоджень деталями, а навпаки, йому достатньо зовсім небагатьох засобів, щоб розкрити ідею. У перформансі ми зустрічаємося з ситуацією, коли глядач створює власний твір, спираючись на стимули, які дає автор. А «сприйняття ідей веде до нових ідей» [13].

Тож, очевидці стають творцями, а свобода стимулює їхню діяльність, і з банального споглядача вони перетворюються на співучасників, отримують можливість пізнати себе, інтегрувати отримані знання відчуття, натхнення чи переживання у своє життя.

Приймаючи до уваги різноманіття в реалізації та вираженні перформативного мистецтва другої половини ХХ століття та часті дискусії щодо його цінності та якості, варто прийняти до уваги слова: «Концептуальне мистецтво не завжди заслуговує уваги, а якісне лише тоді, коли хороша ідея», – С. Ле Вітт [13, с. 837]. Розглядаючи тему зв'язку глядача та перформера М. Абрамович, завжди несла вагоме смислове навантаження. Взаємний контакт, обмін енергією глядача з художником – невід'ємна частина живого мистецтва – перформанс [8]. Перформанс – вид мистецтва, котре дає художнику можливість через різноманітні миттєві форми реалізувати свої ідеї. Марина Абрамович в наголошує на самоцінності творчого процесу, а також на спілкуванні митця з публікою: «Художні акції знищують дистанцію між мистецтвом і глядачем, інтенсифікуючи переживання останнього» [11]. Перформанс – частина мистецтва, що являється монолітом культури, а тим, хто до нього звертається, допомагає визначити ким вони являються, і загалом осмислити, тому має повноцінне право на життя і заслуговує уваги.

«Публіка – мое все. Жоден перформанс був би неможливим без публіки. У мене б нічого не вийшло, якби я не мала людей, які цікавилися б перформанс-артом», – говорить Марина Абрамович, далі додаючи, – «публіка дає митцю енергію, і тільки вона робить роботу митця повноцінною». Поєднання своєї професійної перформативної діяльності з посвяченням життям коментує так: «Щоб стати великим митцем треба, перш за все, хотіти стати великим митцем – усією душею, усіма молекулами тіла і бути готовим пожертвувати всім. Пожертвувати коханням, родиною, дітьми та всім іншим» [3]. Коли Марину запитують, чому в сучасному світі мистецтва домінують чоловіки, а не жінки, відповідь така: «Це тому, що жінки не готові жертвувати всім. Жінки хочуть любов, чоло-

віка, родину, а ще будинок, друзів тощо. Бути жінкою-мисткинею надзвичайно складно. Та якщо ти робиш те, до чого в тебе справді лежить душа, ти підеш на необхідні жертви.» Перформанс часто визначається в значимості та мірі внутрішнього та зовнішнього болю. Тому розглядаючи перформанс впритул, то зможемо побачити такі речі як страх болю та страх смерті: «Врешті-решт, ми всі врешті помremo. Та смерть завжди є частиною життя» [10]. Марина Абрамович, вивчаючи тему смертності, створила відео-роботу а також оперу з назвою «Життя та смерть Марини Абрамович» [12]. Матеріалізуючи свою думку, пам'ятаючи про смерть, ви більше цінуйте життя.

Під час перформансу «Rhythm 0» у 1974 році Марина спровокувала публіку, вона була об'єктом, публіці як суб'єкту дозволила робити з собою все, що завгодно. Перед Абрамович стояв стіл із десятками різних інструментів, з допомогою яких з нею можна було взаємодіяти. Наприклад, ніж, палиця чи заряджений пістолет. Меседж був таким: «Робіть зі мною що хочете, я прийму це, бо це – моя доля» [9]. Перформативну долю та шлях життя обирають дедалі більше митців сучасності, розбиваючи рамки минулого, крокуючи сміливо у майбутнє.

Висновки і перспективи. Перформанс це яскравий засіб розвитку суспільства, який надає глядачеві можливість вийти з ролі пасивного спостерігача-споживача, провокуючи побачити в перформансі не тільки те бачить автор, а те що бачить сам глядач, який, зустрічається не з виступом, перформансом а із самим собою. Одним з найяскравіших мистецьких напрямків, народжених постмодернізмом, став акціонізм, перформанс-арт. Постмодерністська парадигма показує, що перформери вважають однією з своїх провідних задач виведення мистецтва в життя, його злиття з життям, впровадження у свідомість звичайної людини думки про те, що будь-який фрагмент її повсякденного життя може бути піднятим до рівня мистецтва або навіть сакрального дійства – для цього потрібна лише ігрова установка, структура, ідея. Діячі перформансу постають посередниками між буденним світом та світом мистецтва, за допомогою своїх дій переносячи очевидців в інший простір і час та перетворюючи буденну рутину на мистецький твір. Однією з характерних рис перформансу являється симуляція реальності, внаслідок якої застосовуються практики підміни справжніх і умовних понять, зміщення акцентів а також звичних відправних точок штучного та реального, зрештою, руйнування кордонів між життям і мистецтвом. Перформанс в Україні поволі стає конкурентоспроможним, і щораз цікавішим, підкуповуючи своєю глибокою простотою, та претендує на належне місце в мистецтвознавчих дослідженнях. Таким чином, незважаючи на суперечливі думки стосовно того чи є перформанс мистецтвом, своїми творами автори цього напрямку безперечно вказують на те, що перформанс не що інше, як окремий незалежний жанр арт-мистецтва. Жанр перформанс справляє небайдуже враження на людей за допомогою різноманітних форм, незвичайних ідей та філософських ідей, які намагається донести митець. Перформативна мистецька діяльність яскраво впливає на світогляд творця, перформера, будуючи міцний зв'язок з духовними та матеріальними світами поціновувачів перформансу.

Список літератури:

1. Абрамович М. Тіло як перформанс. URL: <https://snob.ru/selected/entry/1412/> (дата звернення: 27.09.2019).
2. Абрамович М. Пройти крізь стіни / Пер. з англ. О. Михеда. Київ : Art Huss, 2018. 440 с.
3. Данилкина О. Перформанс – самое честное из искусств: Марина Абрамович в МоМА. URL: <http://thespot.ru/flow/art/performans-samoe-chestnoe-iz-iskusstv-marina-abramovich-v-moma> (дата звернення: 01.10.2019).
4. 12 всемирно известных перформансов Марины Абрамович. URL: https://artchive.ru/publications/3518~12_vsemirno_izvestnykh_performansov_Mariny_Abramovich (дата звернення: 08.09.2019).
5. Кизельватер Г. Пейзажный перформанс группы КД. *Декоративное искусство*. 2013. № 1. С. 113–117.
6. Літери про мистецтво Pinchuk art centre. URL: http://new.pinchukartcentre.org/alphabet/p-u?fbclid=IwAR2-mas3ngXW45Y3bxkwtIqc6iTOGBjGxgHKDHg5zXozP6LsAZHENDCS_0 (дата звернення: 07.10.2019).
7. Марина Абрамович: В присутності художника. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=75-OF8fNRMQ> (дата перегляду: 03.09.2019).
8. Скиба Ю., Луньо П. Марина Абрамович: зв'язок митця та глядача. Молодий вчений. Розділ: 17. *Мистецтвознавство*. 2019. № 10. С. 96–99.
9. Тіло художника / Публіка як тіло : Публічна лекція Марини Абрамович. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zwXgTb7lwds> (дата звернення: 09.09.2019).
10. Усе хороше у нашому житті є наслідком страждання: лекція Марини Абрамович. URL: https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/lect_ure/262577-lektsiya-marina-abramovichkyiv?fbclid=IwAR1gXW_AnjMCQKKFQM70x8FKtZNbtt1E9Aep315exDvPNyo8ZWUwAOJ5Afs (дата звернення: 05.10.2019).
11. Шумська Я. Зв'язок минулого і сьогодення у мистецтві перформансу. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/12.PDF?fbclid=IwAR2iB89c1tHM1D9Dwr2cjqwT4ChBihPfNyx4QEgkUGouC5KJUpTjhwjrUs (дата звернення: 25.09.2019).
12. Euronews le mag – Жизнь и смерть Марини Абрамович. URL: https://www.youtube.com/watch?v=M1mq4xY5ZKk&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1C8bE9eSUE8Uq9s4u-HEFq_AB2nJgIDgtEDPEYcZhaVqVCq59jpdAjd8 (дата звернення: 03.09.2019).
13. Harrison & P. Wood – Oxford UK & Cambridge USA: BLACKWELL, 1992. P. 797–892. URL: <http://www.snob.ru/selected/entry/1412> (дата звернення: 03.10.2019).
14. LeWitt S. Paragraphs of Conceptual Art. URL: https://www.krakowwittingallery.com/artists/sol_lewitt/?gclid=CjwKCAjw9L_tBRBXEiwAOWVVCsR075uZUfihLnlZegePESX2gLH6IMiBBjCgmJkD0kzQSoX-EwQEWQEWQEWQEFq (дата звернення: 28.09.2019).
15. Янова Д. Перформанс як вид сучасно мистецтва. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/all-hum-2017> (дата звернення: 03.10.2019).

References:

1. Abramovich M. *Tilo yak performans* [Body as a performance]. URL: <https://snob.ru/selected/entry/1412/> (accessed 27.09.2019).
2. Abramovich, M. (2018). *Proyti kriz stini* [Pass through the walls]. Kiev: Art Huss. (in Ukrainian)
3. Danilkina O. *Performans – самое честное из искусств: Marina Abramovich v MoMA* [Performance is the most honest of the arts: Marina Abramovich at MoMA]. URL: <http://thespot.ru/flow/art/performans-samoe-chestnoe-iz-iskusstv-marina-abramovich-v-moma> (accessed 01.10.2019).
4. 12 vseмирно izvestnykh performansov Mariny Abramovich [12 world-renowned performances of Marina Abramovich]. URL: <https://artchive.ru/publications/3518> (accessed 08.09.2019).
5. Kizelvatser, G. (2013). Peyzazhnyy performans gruppy KD [Landscape performance of the CD group]. *Dekoratyvnoe iskusstvo*, no. 1, pp. 113–117.
6. Literi pro mistetstvo Pinchuk art centre [Pinchuk Art Center Letters]. URL: http://new.pinchukartcentre.org/alphabet/p-u?fbclid=IwAR2-mas3ngXW45Y3bxkwtIqc6iTOGBjGxgHKDHg5zXozP6LsAZHENDCS_0 (accessed 07.10.2019).
7. Marina Abramovich: V prisutnosti hudozhnika [Marina Abramovich: In the presence of the artist]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=75-OF8fNRMQ> (accessed 3.09.2019).
8. Skiba, Yu., Lunio, P. (2019). *Marina Abramovich: zv'yazok mittsya ta glyadacha* [Marina Abramovich: Relations between artist and viewer]. *Molodiy vcheniy*. Section: 17. Art No. 10. P. 96–99.
9. Tilo hudozhnika / Publika yak tilo : Publichna lektsiya Mariny Abramovich [Body of the Artist / Audience as a Body: Public Lecture by Marina Abramovich]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zwXgTb7lwds> (accessed: 9.09.2019).
10. Use horoshe u nashomu zhitti e naslidkom strazhdannya: lektsiya Mariny Abramovich [All the good in our lives is the result of suffering: Lecture by Marina Abramovich]. URL: https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/lect_ure/262577-lektsiya-marina-abramovichkyiv? (accessed 05/10/2019).
11. Shumska, Ya. (2019). *Zv'yazok minulogo i sгодennya u mistetstvi performansu* [Relationship between past and present in the art of performance]. Available at: URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/23/12.PDF?fbclid=IwAR2iB89c1tHM1D9Dwr2cjqwT4ChBihPfNyx4QEgkUGouC5KJUpTjhwjrUs (accessed 25.09.2019).
12. Euronews le mag – Zhizn i smert Mariny Abramovich [Euronews le mag – The Life and Death of Marina Abramovich]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=M1mq4xY5ZKk&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1C8bE9eSUE8Uq9s4u-HEFq_AB2nJgIDgtEDPEYcZhaVqVCq59jpdAjd8 (accessed 03.09.2019).
13. Harrison & P. Wood (1992). *Oxford UK & Cambridge USA: BLACKWELL*. P. 797–892. URL: <http://www.snob.ru/selected/entry/1412> (accessed 03.10.2019).
14. LeWitt S. *Paragraphs of Conceptual Art*. URL: https://www.krakowwittingallery.com/artists/sol_lewitt/?gclid=CjwKCAjw9L_tBRBXEiwAOWVVCsR075uZUfihLnlZegePESX2gLH6IMiBBjCgmJkD0kzQSoX-EwQEWQEWQEWQEFq (accessed 28.09.2019).
15. Yanova D. (2017). *Performans yak vid sучasno mistetstva* [Performance as a kind of contemporary art]. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/all-hum-2017> (accessed 03.10.2019).